

Vem talar sanning om kärnavfallet?

Rapport från Kärnavfallsrådets seminarium den 9 december 2009

Vem talar sanning om kärnavfallet?

*Rapport från Kärnavfallsrådets seminarium
den 9 december 2009*

Rapport 2009:5

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

*Statens råd för kärnavfalls-
frågor (M 1992:A)*

Vem talar sanning om kärnavfallet?

Rapport från Kärnavfallsrådets seminarium den 9 december 2009, Näringslivets hus i Stockholm

Inledning

För tre år sedan startade Kärnavfallsrådet sitt så kallade Genomlysningsprogram. Syftet var att utveckla kunskapen om kärnavfall, och att stärka Kärnavfallsrådets ledamöter i dess roll som rådgivare till regeringen. Genomlysningsprogrammet utvärderades under hösten 2009¹, och går in i ett nytt skede under 2010.

Inom ramen för genomlysningsprogrammet arrangerade Kärnavfallsrådet fem utfrågningar². Syftet med utfrågningarna var att klargöra vilka ståndpunkter som fanns i olika frågor, vilka argument som fanns för dessa ståndpunkter, samt vilka värderingar som låg bakom argumenten. Det visade sig dock vara svårt att klargöra grunden för olika argument, inte minst vilka underliggande värderingar som påverkade aktörernas ställningstaganden.

Kärnavfallsrådet anlät därför docent Orla Vigsø vid Örebro universitet, för att analysera argumentationen under två av rådets utfrågningar. Vigsø presenterade resultatet av sin undersökning vid seminariet ”Vem talar sanning om kärnavfallet?”³.

Denna rapport har två delar. Den första delen ägnas åt Orla Vigsø's presentation av sin rapport vid seminariet, liksom av Kärnavfallsrådets och olika aktörers syn på rapportens slutsatser. Den andra delen sammanfattar tre föreläsningar (med efterföljande diskussion) som också hölls under seminariet:

- Hur fattar samhället beslut när forskarna är oeniga? Docent Martin Peterson, Eindhoven University of Technology.

¹ Hanberger, A. och Mårald, G. *Utvärdering av Kärnavfallsrådets genomlysningsprogram*, UCER, december 2009. Tillgängliga på Kärnavfallsrådets webbplats, www.karnavfallsradet.se

² 14–15 mars 2007, Djupa borrhål – Ett alternativ för slutförvaring av använt kärnbränsle (Rapport 2007:6), 11 december 2007, Rivning av nedlagda kärntekniska anläggningar i Sverige (Rapport 2007:7), 24 april 2008, Systemanalys för slutförvaring av kärnavfall (Rapport 2008:1), 4–5 juni 2008, Platsval för slutförvar av kärnavfall – på vilka grunder? (Rapport 2008:2), 3 december 2008, Deltagande och demokrati i kärnavfallsfrågan (Rapport 2008:3)

³ Vigsø, O. *Debatten kring slutförvaring av använt kärnbränsle. En studie av argumentationen*. Rapport 2009:3 från Statens Råd för kärnavfallsfrågor. Finns att ladda ner på rådets webbplats, www.karnavfallsradet.se

- Hur byggs förtroende och hur skapas misstro? Docent Sverker Jagers, Göteborgs universitet.
- Hur ser samspelet ut mellan aktörer inom kärnavfallsområdet – hur påverkar man och hur påverkas man? Professor Britt-Marie Drottz Sjöberg, Norges teknisk-naturvetenskapliga universitet.

Faktaruta

Aktörer på kärnavfallsområdet som omnämns i rapporten

Milkas, Miljörelsens kärnavfallssektariat (Miljöförbundet Jordens Vänner, Folkkampanjen mot Kärnkraft-Kärnvapen)

MKG, Miljöorganisationernas kärnavfallsgranskning (Svenska Naturskyddsföreningen, Fältbiologerna, Naturskyddsförbundet i Kalmar län, Naturskyddsföreningen i Uppsala län, Opinionsgruppen för säker slutförvaring i Östhammar (OSS))

OSS Opinionsgruppen för säker slutförvaring i Östhammar

SERO Sveriges energiföreningars riksorganisation

Oskarshamns kommun

SKB, Svensk kärnbränslehantering AB

SSM, Strålskyddsmyndigheten (tidigare SKI, Statens kärnkraftinspektion och SSI, Statens strålskyddsinstitut)

Östhammars kommun

Innehållsförteckning

Argumentation i debatten om slutförvaret, docent Orla Vigsø, Örebro universitet	7
Aktörernas syn på rapportresultaten	13
Kärnavfallsrådets kommentarer till rapportresultaten.....	17
Hur fattar samhället beslut när forskarna är oeniga? Martin Petersson, Eindhoven University of Technology	20
Så byggs förtroende och så skapas misstro, Sverker Jagers, Göteborgs universitet	23
Hur påverkar aktörerna varandra och hur påverkas vi av andra, Britt-Marie Drottz Sjöberg, Norges teknisk-naturvetenskapliga universitet	26
Vem talar sanning i kärnavfallsfrågan? Diskussion	30

Argumentation i debatten om slutförvaret, docent Orla Vigsø, Örebro universitet

Kärnavfallsfrågan består av två läger, industrin och miljö rörelsen, som betraktar varandra som motståndare. De har olika världsbilder och positionerna mellan dem är låsta. De har bara förtroende för den egna sidan och försöker få sin egen organisation att framstå i så positiv dager som möjligt. Ingen försöker övertyga den andra parten utan talar för de egna, och därmed sker inte någon fördjupning av debatten. För allmänheten blir förtroende för experter en central fråga, eftersom kärnavfallsfrågan är mycket teknisk. Detta är slutsatserna i docent Orla Vigsøs rapport *Debatten kring slutförvaring av använt kärnbränsle. En studie av argumentationen*.

Faktaruta

Orla Vigsø fick Kärnavfallsrådets uppdrag att undersöka hur de olika aktörerna i kärnavfallsfrågan bygger upp sin argumentation. Analyser gjordes av två seminarier och aktörernas hemsidor och slutsatser presenterades i rapporten "Debatten kring slutförvaring av använt kärnbränsle. En studie av argumentationen".

– Rapporten ger förstås ingen heltäckande bild, säger Orla Vigsø, men den ställer frågor om vilken form av debatt och argumentation som sker.

Rapporten "Debatten kring slutförvaring av använt kärnbränsle. En studie av argumentationen" finns att ladda ner från Kärnavfallsrådets hemsida.

Kärnavfallsfrågan är ett stridsfält med två delar

– Kärnavfallsområdet är uppdelat i två markerade positioner med kärnkraftindustrin på ena sidan och miljö rörelsen på den andra, säger Orla Vigsø. Han anser att det inte går att bortse från att det var antagonismen mellan industrin och miljögrupperna som utgjorde grunden för att en stor del av miljö rörelsen uppstod. Den var en reaktion på konsekvenserna av kärnkraftsindustrins fria händer.

Det finns inom kärnavfallsområdet två olika begreppsvärldar:

Den ena sidan står miljörelsen för, som enligt Vigsø anser att kärnavfallsfrågan inte kan frigöras från frågan om kärnkraft eftersom produktion och avfall hör ihop. Kärnavfallsproblemet ses som olösligt och det går därför inte att försvara en utbyggnad av denna form av kraftproduktion. Kärnkraftindustrin är en privat aktör med vinstintressen i kärnkraften, och därför måste alla industrins uttalanden ses med misstro.

Den andra sidan står kärnkraftindustrin för. Enligt industrin är avfallsfrågan en teknisk fråga, som uppstår som följd av politiska beslut om att utnyttja ett visst slags energiproduktion. Industrin ser sig själv som en energileverantör på en marknad med konkurrens, vilket ger optimal nytta för samhället genom att man producerar energi till minsta kostnad.

Vigsø anser att bägge sidor försöker bevisa sina påståenden vetenskapligt och att de hänvisar till källor, men valet av källor är olika.

Orla Vigsø placerar också Strålsäkerhetsmyndigheten, SSM, på samma sida som industrin. Han tror inte att myndigheten är partisk, men menar att de talar samma språk som industrin – vilket i sig kan bero på en gemensam teknisk-vetenskaplig bakgrund. Det förefaller finnas en samsyn mellan myndigheterna och industrin, vilket i en kritisk granskning är problematiskt.

– Myndighetens roll är att ställa frågor, så att underliggande värderingar och synsätt kommer fram. Det vore lika illa om det var så att myndigheten och miljörelsen verkade stå på samma sida. Det är inte valet av sida som är problematiskt utan att man entydigt visar på en riktning. En utomstående ser att det inte är i balans, säger han.

Argumentationen är inte inriktad mot att övertyga andra att byta ståndpunkt

Vigsø anser att bägge sidor under seminarierna sluter sig kring de egna leden. De talar endast till sina egna, de redan övertygade, och förutsätter att dessa delar deras grundläggande värderingar och synsätt. Diskussionerna handlar därför inte om att någon argumenterar för att försöka övertyga den andra parten, och inte heller om att försöka övertyga en publik som inte tillhör ett av de två lägren.

– En argumentation som riktar sig till de egna ger inga fördjupade argument. De flesta debattörerna sätter inte ihop argument i kedjor där det ena leder till det andra. Man förutsätter istället att lyssnarna redan kan sambanden eller kan koppla ihop dem, säger han och pekar på att parterna snarare samlar på röster än försöker få över röster från den andra gruppen till den egna. Detta gör man genom att beskriva världen som ett faktum: ”Så här är det!” Detta sätt stärker de egna i sin tro, men inga nya argument uppstår som skulle kunna övertyga motståndarsidan. Han tycker att denna form av retorik kombineras med en stor säkerhet, med snudd på tvärsäkerhet i den språkliga formuleringen.

– Om jag säger: ”det *kanske* är så...”, eller ”vi skulle kunna *föreställa* oss att...” eller ”det finns *indikationer*...” så bjuder jag in folk med andra åsikter att se på problemet. Jag är villig till dialog. Men ingen aktör agerar så under seminarierna.

Som ny i kärnavfallsdiskussionen, tycker Vigsø inte heller att någon riktar sig till honom som ny i publiken:

– Det enda jag blir övertygad om, är att bägge sidor är övertygade om sin egen sanning!

Kärnavfallsfrågan är mycket teknisk

Kärnavfallsfrågan kan beskrivas som ett mycket tekniskt fält.

– Här pratas om grundvattenströmmar, bergarter, tektonik, metaller och bentonitlerans egenskaper och klimatprognoser för de närmaste 100 000 åren. En mängd specialiserade vetenskaper är inblandade. Det är bara experter som kan se hur dessa samverkar. Vad gör man när det blir så tekniskt komplext? Man måste lita på folk. Frågan om förtroende blir central.

Vigsø ger ett exempel: en politiker från en av platskommunerna berättade att en ditrest expert hade försökt förklara någon detalj om slutförvaret, vilket ingen förstod. Men kommunpolitikerna ansåg att experten verkade vara en person som visste vad han pratade om och därför fick han deras förtroende.

Vigsø hävdar att när det gäller svåra tekniska detaljer måste vi ha förtroende för personen som uttalar sig i frågan, för att tro på att det som sägs är korrekt. Man har som person mer förtroende för vissa aktörer än för andra, oavsett vad de säger eller på vilket sätt de uttrycker det. Man måste åtminstone ha så mycket förtroende för

en part att man tror att de själva är övertygade om det som de hävdar. Hans egen utgångspunkt är att han inte tror att någon vill ljuga. En svår fråga är dock hur man ska kunna bedöma vad aktörerna kan uttala sig om på basis av sin expertkunskap.

– Förtroende är något mycket elastiskt. Det kan uppstå av att jag känner en person eller att han eller hon tillhör samma grupp som jag själv. Då tycker jag att jag kan lita på den som uttalar sig. Eller så väcker en person förtroende i själva framträdandet genom att uttala sig med stor säkerhet och jonglera med tekniska frågor som visar att han har koll, eller verkar ha det.

Han anser att det inte är något konstigt eller suspekt i att tekniska frågor behandlas på detta vis. Men det uppstår problem när även icke-tekniska frågor behandlas som om de vore tekniska.

– Det är vad som hänt i kärnavfallsfrågan och det är ett av områdets största problem – allt har blivit teknik.

Vigsø tar exemplet om vad som är *rimliga risker* och säger att man kan göra en analys av att en viss risk föreligger för att något ska inträffa och visa detta utifrån en vetenskaplig analys. Men huruvida risken som räknats fram är acceptabel eller inte, det är ingen vetenskaplig utan en politisk fråga. Han säger att han tycker det verkar vara ett vanligt beteende hos industrin att rada upp en mängd vetenskapliga fakta och sedan säga att utifrån detta är något rimligt. SKB och andra har rätt att tycka vad de vill, men de kan inte härleda vetenskapligt vad som är rimligt.

I SKB:s beskrivning av avfallssituationen, tycker Vigsø att han ofta ser och hör uttryck som ”rimliga konsekvenser”, ”skäliga insatser” och ”befogade hänsyn till miljön”. Men, resonerar han, då tar SKB i bruk en språklig mekanism som betonar att det alltså också finns insatser som *inte* är rimliga och hänsyn till miljön som *inte* är befogade.

– Man markerar att den typen av åsikter finns och tillskriver sina motståndare intentioner och synpunkter som gör dem icke-rationella.

– Man kan diskutera om mätningarna av risken är vetenskapligt korrekta eller ej, men kvantifikatorer såsom vad som är rimligt eller vad vi ska acceptera måste samhället, och i sista hand riksdagen, avgöra. Det är emellertid inte bara i kärnavfallsfrågan som detta inträffar. Vårt samhälle är ofta både tekniskt och komplext med många variabler som bedöms tekniskt, säger Vigsø.

Brist på känslor i debatten

Knutet till frågan om kärnavfallsområdet som ett mycket tekniskt fält är att seminarierna innehåller mycket få känslargument, eller *pathos*.

– Ni kanske tycker att det är bra att hålla känslorna borta, men känslor engagerar folk och visar att frågan är angelägen. Känslorna har en plats i argumentationen för att de får oss att känna igen oss. Detta kan vara rationellt som grund för beslut, säger Vigsø.

Å andra sidan pekar han på att aktörerna ofta använder känslomässiga bilder av sig själva i presentationer. Industrin använder exempelvis gärna bilder av kraftanläggningar i grönskande omgivningar och vackert väder som får kärnkraften att verka ren och naturlig. Det finns inget tvivelaktigt i det, anser han. Alla vill framställa sig eller sin organisation i god dager och det är intressegruppers uppgift att verka för sina uppdragsgivare. Miljörörelsen kan ha oklarare mandat, men arbetar för organisationen och för medlemmarna. Han jämför det med en fackförening som självklart talar för sina medlemmars sak.

I de få fall där känslargument kommit upp under de seminarier som Vigsø analyserat, är det för att stärka förtroendet för den egna organisationen och därmed dess image. Han kallar detta *ethos*. Detta görs å andra sidan med stor kraft.

Ett sätt att stärka tilliten till den egna organisationen är genom att framstå som vetenskaplig. Ju mer tekniskt och svårförståeligt det man säger är, desto mer stärker det *ethos*. När frågan har definierats som en rent teknisk fråga blir resultatet att ju mer vetenskapligt en person talar, desto trovärdigare framstår hon. Men industrin och miljörörelsen har olika syn på vilka vetenskapliga resultat man anser vara mest trovärdiga. De ger olika vikt åt dem som bekräftar redan existerande antaganden och dem som ifrågasätter dessa. Vigsø säger att han inte kan avgöra vem som har rätt, men att det är tydligt att de forskare som ifrågasätter förhärskande vetenskapliga paradigmer automatiskt får mer förtroende från miljörörelsen än de som bekräftar vad som "normalvetenskapen" anser vara sanningen.

Ett annat sätt att stärka tilliten är att argumentera för de intressen man säger sig representera. Genom aktörernas sätt att uppträda skapar de organisationernas image, och ser sig som representanter för olika intressen. SKB framställer sig gärna som representant för Sveriges intressen och stärker därigenom sitt *ethos*: industrin leve-

rerar energi i konkurrens med andra på det samhällsekonomiskt mest rationella sättet, vilket Sverige bestämt politiskt. Miljörörelsen ser sig som representant för allmänheten och för två grupper som inte kan föra sin talan, nämligen miljön och framtida generationer.

Samförstånd trots olikheter

Under omkring 30 år har de olika aktörerna dryftat kärnavfallsfrågan i möten och diskussioner. Trots olikheter och starka åsiktskillnader när det gäller kärnkraftens existens, har sammankomsterna skapat ett visst samförstånd. Begreppet ”Kärnfamiljen”⁴ har myntas om detta fenomen: att meningsmotståndare som lärt känna varandra och varandras positioner kan bortse från skillnaderna och umgås med varandra, utan att påverkas av varandras synpunkter. Orla Vigsø anser att det liknar vad som händer med arbetsgivare och arbetstagare. De är enligt Vigsø professionellt oense, men har inga problem att umgås med varandra. Detsamma kan man se mellan politiska motståndare. Man får en gemenskap med dem man umgås mycket med. Han betonar att detta säkert påverkar argumentationen i och med att debattörerna då inte tycker sig behöva dra upp grundläggande skillnader i sin syn på frågorna varje gång de möts. Samtidigt får det konsekvenser för en utomstående bedömare: mycket som har med grundläggande motsättningar att göra, förklaras aldrig under mötena.

Kärnavfallsfrågan är inte speciell

Vigsø påpekar också att kärnavfallsfrågan inte är så speciell som han från början trodde. Han jämför med en studie över debatten om tredje spåret i Stockholm av Hervé Corvellec, som beskriver två typer av argumentation. Dels *demonstration*, vars resonemang bygger på ett vetenskapligt synsätt och som man ofta ser bland aktörer som är positiva till ett visst projekt: de försvarar sina positioner om och om utan att utveckla eller tillföra nya argument för sin ståndpunkt. Dels *argumentation*, som oftast används av den oppositionella sidan. Denna sida tar allmänna riktlinjer som ut-

⁴ Johansson, H.S. 2008. *Demokrati på delegation. Lokalisering av det svenska kärnavfallet*. Göteborgs universitet.

gångspunkt, diskuterar utifrån sannolikheter för olika scenarier och vad folk i gemen anser. Den för regelbundet upp nya frågor och argument på dagordningen och ifrågasätter projektet. För den sida som är för projektet kan motståndarsidans sätt att argumentera ofta ses som ren obstruktion; man förhalar processen och gör beslut omöjliga. Detta beror på att motståndarsidan är säker på att andra sidan kommer att vinna i slutändan.

Vigsø tror inte att det är någon direkt nackdel för samhället att aktörerna delas in i två stridande fält, men att det kan vara till skada för diskussionen. Tudelningen bidrar till låsta positioner mellan aktörerna och till att vissa saker inte blir diskuterade.

– Kanske är det dessa frågor som är de mest intressanta, därför att de är mest politiska. Det är dessa frågor som politikerna måste förhålla sig till, inte de tekniska frågorna, säger han.

Aktörernas syn på rapportresultaten

När Orla Vigsø presenterat sin rapport under Kärnavfallsrådets seminarium, fick de olika aktörerna på området tillfälle att reagera på studiens resultat.

Miles Goldstick, Milkas, anser att man ska sträva efter vara lika kritisk mot information som stödjer den egna uppfattningen som den som stödjer den andra sidans, även om det är svårt att uppnå. Han är förvånad över vissa slutsatser i Vigsøs rapport, såsom att miljörelsen inte skulle vilja övertyga sin motpart. Det är klart att vi vill, säger han, men tror att slutsatsen kan bero på att Vigsø fått en alltför begränsad uppgift.

– Vår hemsida är uppbyggd för att övertyga och det kanske är naivt, man jag tar alltid med information när jag går på seminarier. Jag hoppas att SKB ska läsa det och har inte gett upp hoppet.

Clas Thegerström, SKB, tycker att Vigsøs rapport blir något förvriden eftersom den genom sina begränsningar endast tittar på en så liten del av en debatt som förts under många år. Han har invändningar mot att Vigsø förenklar för grovt och gör perspektivet olyckligt smalt. Han känner exempelvis själv miljövänner som är kärnkraftförespråkare till följd av klimatdebatten.

Även inom kärnkraftindustrin finns olika syn på exempelvis hur man ska ta hand om det uttjänta bränslet. Han vill heller inte hålla med om den tudelning som görs:

– Om man förenklar en gråskala till endast svart och vitt, då förstår jag att man hamnar där. Men det är att gå för långt, säger han och anser också att Vigsø borde vara mer försiktig när det gäller vem de olika aktörerna sägs representera.

– Det är att säga för mycket att hävda att miljörelsen representerar miljön och framtiden, där är vi alla lika representativa.

Han ser politikerna som de främsta representanterna för folket. Folket har inte miljörelsen monopol på, säger han, men tror att de säkert känner att de för folkets talan.

– Å andra sidan kanske SKB hävdar i för hög utsträckning att man tjänar Sverige, tillägger han.

Angående att SKB använder ord som ”rimlig”, ”befogad hänsyn”, och så vidare säger han att SKB hämtar denna terminologi från lagstiftning, föreskrifter och myndigheternas tolkningar. SKB är nog så med att hänvisa till dessa, men kan förstås svikta ibland.

Kenneth Gunnarsson, MKG, kan hålla med om vissa grunder i Vigsø's studie, men tycker att det är olyckligt att utredningen bygger på en modell som man från början säger inte passar för frågan och att den inte är helt representativ.

– Man tvingas ta till kategoriseringar och tillskriva aktörerna värderingar som inte stämmer med verkligheten, säger han och tar några exempel: det står att SKB tar ansvar för Sverige, är pragmatiska, rationella och vetenskapliga. När miljörelsen nämns används ord som konspiration, kapitalintressen, djupt liggande konflikt, fundamental brist på förtroende.

– Jag undrar vad syftet är med rapporten. Den gör inte det Kärnavfallsrådet vill, nämligen att klargöra grunderna för olika aktörers argument och underliggande värderingar. Istället skapar den en fyrkantig bild som resonemang byggs på.

Gunnarsson tycker att kärnavfallsfrågan ofta görs speciell, vilket miljörelsen inte tycker att den är.

– Vi förhåller oss till helhetsbegreppet miljö och har därför andra bevekelsegrunder än bara motstånd till kärnkraft. Vi ser på SKB:s rapporter på samma sätt som rapporter om GMO eller djurrätt, säger han.

Björn Dverstorp, SSM, är bekymrad över studiens slutsats att Strålsäkerhetsmyndigheten blandas ihop med kärnkraftindustrins bolag. Om detta resultat speglar allmänhetens och andra aktörers uppfattning, så har myndigheten misslyckats med att klargöra sin roll som central statlig aktör. I Sverige har olika aktörer på kärnavfallsområdet olika roller och olika ansvar.

– Vi måste jobba mer för att stärka vår identitet och förklara varför vi finns, säger han och funderar över anledningen till att det kan ha blivit så. Han ser gemensamma nämnare mellan industrin och SSM i det att bägge utgår från en vetenskaplig metod och förmodligen har växt in i samma språkbruk. Alla de förkortningar som används gör det heller inte lättare att hålla isär de olika organisationerna i slutförvarsfrågan.

– Men vi har ett distinkt uppdrag som är väsensskilt från SKB. Vi ska granska hur industrin tar sitt ansvar och bereda beslut åt regeringen och kommunerna. Vi är oberoende av SKB, säger han.

Marie Berggren, Östhammars kommun, anser att man i Oskarshamn och Östhammar försöker minska teknikalitetsnivån och göra frågan mer lättförståeligt för vanligt folk.

– Snart kommer kommunerna att behöva ta stora beslut i frågan, säger hon, och menar att Vigsø har rätt i att mycket bygger på kommunernas förtroende för framför allt myndigheterna.

– Svenskarna är nog unika i världen när det gäller vilket förtroende man ger myndigheterna. Vi förutsätter att dessa ställer de frågor som ingen annan tar upp, säger hon och betonar också att kommunerna känner förtroende för den 30-åriga process som pågått. I platskommunerna har man fått tillgång till personer i olika organisationer och rapporter har varit tillgängliga från aktörerna.

Samtidigt saknar hon allmänheten som aktör och håller med Vigsø om att det är svårt att nå ut till medborgarna i kärnavfallsfrågan med dess komplexitet och höga tekniska nivå.

Rolf Persson, Oskarshamns kommun, anser att allmänheten i hans kommun har mer kunskap i kärnavfallsfrågan än folk i övriga Sverige. Lokalbefolkningen i platskommunerna har varit med från början av processen. Han håller med Vigsø om att aktörerna inte försöker flytta röster, utan att de pratar för att stärka sin egen sak. Men han tycker att en annan form av argumentation används när

målgruppen är en annan, exempelvis när information ska ut till gymnasieskolorna eller om regeringsmedlemmar finns i publiken.

Clas-Otto Wene, Kärnavfallsrådet, är inte förvånad över Orla Vigsøs slutsatser, utan har snarare fått bekräftelse på sina förutfattade meningar om kärnfamiljen, som han säger sig ha tillhört sedan 1983. Dock har han en invändning. Han vill föra in en starkare distinktion mellan industrin och myndigheten och pekar på att man under två decennier jobbat med att få in myndigheten i den offentliga debatten i kärnavfallsfrågan. Mycket tack vare Oskarshamnsmodellen⁵ har detta också lyckats, tycker han. Det är speciellt tydligt i Oskarshamns kommun, där man ser en tydlig skillnad på myndigheterna och SKB.

När det gäller vilken vikt man ska ge värderingar respektive fakta i debatten går aktörernas åsikter isär.

Miles Godstick, Milkas, anser att Strålsäkerhetsmyndigheten är låst och inte får tillämpa värderingar. Dessa sätts av regeringen. Myndigheten måste följa vissa principer och utgå från ekonomiska gränser i stället för gränser för hälsoeffekter. Om SSM skulle tillämpa försiktighetsprincipen rakt av skulle man behöva stänga kärnkraftverken, hävdar han och vill se en starkare styrning i riktning mot att myndigheterna ska ha värderingar som grund för sitt arbete.

SSM:s representant Björn Dverstorp, tycker att myndigheten blivit tydligare och bättre med att skilja fakta och värderingar med åren, genom att bland annat ha genomfört forskningsprojekt för att förstå distinktionerna.

– Det finns i dag en medvetenhet om värderingsfrågor hos myndigheten som inte fanns förut. Jag tror inte alla är medvetna, inte ens i det här rummet, om hur mycket värderingsfrågor det finns i slutförvarsfrågan, säger han.

Dverstorp anser att värderingsfrågorna är viktiga och säger att SSM lagt beslag på vissa formuleringar av värderingar och arbetat fram allmänna råd för dessa. Han nämner som exempel hur man ska värdera risker för olika tidsperioder, allt från idag till om en halv miljon år och vilka scenarier som ska finnas i säkerhetsanalyserna som SKB utför. En diskussion har förts inom SSM där man har värderat risker och scenarier.

⁵ Oskarshamnsmodellen är en demokratisk modell som arbetades fram i Oskarshamns kommun som del av kommunens aktiva deltagande i kärnavfallsprocessen (LKO-projektet).

Det finns, säger Dverstorp, även en annan nivå på värderingar, nämligen vilka ramar som finns för processen för slutförvarets framtagande. Det gäller frågor såsom när slutförvaret ska vara klart: ska vi ta fram en lösning idag eller ska vi vänta på nya tekniska lösningar i 50 år först? Möjlighet till återtagbarhet är en annan sådan värderingsfråga liksom vilka alternativa metoder som ska undersökas. Är KBS-3 bestämt? Ska vi ha en passiv säkerhet av slutförvaret eller kontinuerligt underhåll?

– I dessa värderingsfrågor bör samhället ge tydligare ramar. Det kan inte SSM göra utifrån vetenskapliga undersökningar, säger Dverstorp.

Clas-Otto Wene, Kärnavfallsrådet, tillägger att värderingar och normer i vetenskapssamhället är avgörande för framtagandet av vetenskapliga fakta.

Claes Thegerström, SKB, betonar vikten av vetenskapliga fakta och pekar på det stora arbete som ligger bakom alla rapporter som inte syns på en publik arena som dagens seminarium. Den vetenskapliga arenan måste i slutänden vara huvudspelplanen, anser han och pekar på att det är ur vetenskapligt perspektiv man måste bedöma den tekniska lösningen som slutförvaret ska bestå av. En publik arena kan inte spela över det vetenskapliga. Han säger att han kanske sticker ut hakan när han hävdar att det måste finnas en hierarki mellan dessa bägge arenor.

– Vi kan inte diskutera oss fram till hur förvaret ska vara. Vi kommer inte undan kvalificerade granskningar som tar veckor för forskare att utföra.

Kärnavfallsrådets kommentarer till rapportresultaten

Går det att skilja mellan fakta och värderingar?

Kärnavfallsrådets ledamöter anser att det delvis är möjligt att skilja mellan fakta och värderingar i kärnavfallsdebatten. Ett entydigt svar är dock omöjligt att uppnå; svaret beror på vilka fakta, vilka värderingar och vilket sammanhang som åsyftas, liksom hur man uppfattar begreppen fakta och värderingar.

Slutförvarsfrågan diskuteras i olika sammanhang, såsom det politiska systemet, det administrativa systemet, produktionssystemet

met och det vetenskapliga systemet, liksom i samhället i stort. Beroende på inom vilket av dessa system slutförvarsfrågan diskuteras, kommer förståelsen och definitionen av fakta och värderingar att skilja sig. Inom det vetenskapliga systemet, i vilket Kärnavfallsrådet ingår, är kraven på möjligheten att skilja mellan de två inbyggd. I andra sammanhang, såsom den politiska beslutsprocessen och inom produktionssystemen, blir distinktionen mellan fakta och värderingar otydligare och svårare att uppnå. Eventuellt är den inte ens önskvärd.

Man kan också hävda att värderingar alltid utgör en del av våra ställningstaganden. Detta innebär att vad som är fakta kan vara en värderingsfråga, likaväl som de sätt på vilka vetenskapliga resultat lyfts fram och vilken betydelse dessa får.

Är kärnavfallsfrågan primärt en teknisk fråga, eller är den primärt politisk/ideologisk?

Precis som när det gäller ovanstående fråga beror svaret till stor del på vilket sammanhang betraktar. Inom det politiska systemet kommer kärnavfallsfrågan att besvaras med ett politiskt beslut, som kommer att bygga på politiska/ideologiska värderingar. Vad detta beslut kommer att grundas på är inte klart, men för att riksdagen ska kunna fatta informerade beslut kommer både tekniska utredningar (som har granskas av tekniska specialister) och domstolförhandlingar, att ligga till grund. På detta sätt kommer förutsättningar att ges för att basera beslutet på ett tekniskt, vetenskapligt underlag.

Vad är Kärnavfallsrådets roll?

Rådets ledamöter anser att rådets viktigaste roll är att företräda vetenskapssamhället. Som del av detta kan rådet visa på de olika ståndpunkter som finns och kan peka på den vetenskapliga grund som finns för olika frågor. På detta sätt kan Kärnavfallsrådet också bidra till en nyanserad debatt.

Är kärnavfallsfrågan ett tudelat stridsfält?

Kärnavfallsrådet anser att beskrivningen av kärnavfallsfrågan som tudelat fält innebär en mycket stor förenkling och att det inte finns en gemensam värderingsskala inom området. De olika aktörerna har olika uppgifter och olika legitimitet, och de arbetar enligt fastställda lagar, förordningar och direktiv. Att placera in Kärnavfallsrådet (och SSM) på sådan värderingsskala är, enligt rådet, inte meningsfullt.

Kan kärnavfallsfrågan frikopplas från kärnkraftsfrågan?

Inom Kärnavfallsrådet är den rådande uppfattningen bland ledamöterna att diskussionen om kärnavfall inte kan frikopplas från kärnkraftsfrågan. Detta beror dock på i vilket sammanhang frågan ställs och under vilka förutsättningar. Kärnavfallsrådets ledamöter delar den syn att kärnkraftsfrågan kan påstås vara en politisk/ideologisk fråga, men avfallsfrågan anses vara till en största del en teknisk/vetenskaplig fråga.

Summering

Sammanfattningsvis anser rådet att en del av den uppgift som Vigsø fick, såsom att klargöra vilka värderingar som finns i diskussionen, är nästintill omöjliga att uppnå. Analysen och slutsatserna ger dock ett värdefullt perspektiv på de olika aktörernas argumentation liksom hur diskussionen uppfattas av en utomstående betraktare.

Vigsøs observationer och slutsatser är särskilt värdefulla i förhållande till det skede som slutförvarsprojektet närmar sig, där frågan i större grad kommer att bli aktuell för aktörer som inte har deltagit i processen men har en viktig roll att uppfylla, såsom politiker, journalister och allmänhet.

Hur fattar samhället beslut när forskarna är oeniga? Martin Petersson, Eindhoven University of Technology

I dagens samhälle försöker vi skilja på fakta och värderingar, men detta är en relativt ny idé i mänsklighetens historia. För exempelvis Platon var skillnaden mellan fakta och värderingar inte given. Detta konstaterade Martin Peterson, som forskar om etik i relation till teknik, risk och osäkerhet, i sin presentation med titeln ”Hur fattar samhället beslut när forskarna är oeniga?”.

Martin Peterson tror att det i kärnavfallsfrågan är för trubbigt att endast skilja mellan fakta och värderingar. För att få en mer nyanserad bild av den oenighet som råder på kärnavfallsområdet, skiljer han mellan fyra olika former av oenighet. Detta gäller oenighet om:

1. *vetenskapliga fakta*: har man verkligen observerat att det förhåller sig på ett sätt snarare än på ett annat? Peterson tror att oenighet om vetenskapliga fakta är relativt ovanlig.
2. *tolkningen av vetenskapliga fakta*. Ett exempel på oenighet om tolkning kan vara huruvida det finns ett orsakssamband som skulle kunna leda till att en viss slutförvarsmetod kan resultera i att radioaktivitet läcker ut från förvaret under en istid. Här finns ett större spelrum för oenighet, menar Peterson.
3. *översättningen av vetenskapliga fynd och tolkningar* till påståenden som allmänheten kan förstå. Det är relativt vanligt att det finns olika uppfattningar om hur saker ska beskrivas.
4. *moraliska och politiska värderingar*. Exempelvis kan en person med en viss politisk världsåskådning vara mer kritisk mot särskilda avfallsförvarsmetoder än en person med en annan politisk värdering.

Det sägs ofta i debatten om det framtida slutförvaret för kärnavfall, att det är viktigt att de olika politiska partierna och medborgarna är eniga om den slutförvarsmetod som väljs. En fråga är då hur människor ska enas.

Peterson har tillsammans med Johan Gustavsson gjort datorsimuleringar⁶ av hur människor bildar uppfattningar och hur oenighet uppstår, för att förstå vad som krävs för enighet. Med dessa simuleringar kan man enligt Peterson förutse vardagliga val mycket

⁶ Simuleringarna baseras på en idé av tyskarna Hechseman och Krause.

precist, och han menar att även opinionen i kärnavfallsfrågan kan simuleras på detta sätt.

Resultaten visar att det effektivaste sättet att nå enighet är att under lång tid föra ut ett budskap, även om det inte är dramatiskt. En liten påverkan under lång tid är effektivare än en stark påverkan under kort tid. Vissa människors åsikter har större tyngd än andras och auktoriteter har stor påverkan på många personer, exempelvis i en vetenskaplig eller politisk debatt.

Hur skapas enighet

I början av simuleringarna antogs att det enda som påverkade någons uppfattning var vilka åsikter andra människor hade. För att göra modellen mer realistisk, införde dock Gustavsson och Peterson fler faktorer i simuleringarna, såsom förekomsten av dramatiska händelser eller auktoriteter.

Vad gäller dramatiska händelser tar Peterson Tjernobylyolyckan som exempel, och pekar på hur den helt ändrade kärnkraftsdebattens riktning.

Vad gäller auktoriteter visar simuleringarna att auktoriteter påverkar människors uppfattning starkt, men bara under en relativt begränsad tid, såvida det inte handlar om en konstant auktoritet som påverkar våra åsikter och också låter de nya åsikterna fastna. När den tillåts påverka oss under mycket lång tid, får den stor inverkan på vad vi kommer att tro. Det kan gälla en person eller aktör som trummar ut sitt budskap under odramatiska men långsiktiga former. Det räcker med en så liten relativ styrka som 0,5 procent inverkan, men under lång tid, för att den ska vara mer effektiv än en 99,5 procentig inverkan av vänner, dramatiska händelser och auktoriteters synpunkter under en kort tid.

Försiktighetsprincipen ger vägledning vid oenighet

Peterson menar att vi inte kan kräva full vetenskaplig enighet innan vi fattar beslut. Men hur ska vi då fatta beslut när vi är oeniga? En princip som diskuteras och som också finns inskriven i viss lagstiftning är den så kallade försiktighetsprincipen. Denna tolkas något olika beroende på omständigheterna.

Försiktighetsprincipen bör inte användas normativt, dvs. när vi har kvantitativa värden, såsom siffror på hur dåligt eller bra någonting är. Om försiktighetsprincipen ska användas för att fatta beslut bör det vara i situationer där vetenskaplig osäkerhet råder och där inte effekterna kan mätas i kvantitativa termer utan endast i kvalitativa termer, hävdar Peterson.

Peterson menar att en intention bakom försiktighetsprincipen är att vi bör vidta en åtgärd om det finns ett potentiellt ödesdigert resultat, som är mer sannolikt om vi skall avstå. Men det finns tre villkor som inte är logiskt förenliga med denna intention för försiktighetsprincipen. Dessa villkor är också Petersons argument mot att använda principen som beslutsregel:

- Dominansprincipen säger: om det går minst lika bra om jag utför en viss handling, som att jag inte utför handlingen, oavsett hur världen är beskaffad, så bör jag göra den. Handlingen att ta med ett paraply om ifall det börjar regna, dominerar över handlingen att inte ta med paraplyet.
- Principen om hur olika utfall förhåller sig till varandra: Om den relativa sannolikheten för att något inträffar minskar det fatala utfallet, blir handlingen mer attraktiv.
- Ett tekniskt axiom som ska gälla är att om A är bättre än B och B är bättre än C så är också A bättre än C.

Peterson vill i stället att vi ska uppfatta försiktighetsprincipen som en guide för hur vi ska uppfatta världen.

– I fall av vetenskaplig osäkerhet är det bättre att tro att något är farligt och sedan upptäcka att det inte var farligt, för då kommer vi inte att missa att något faktiskt är farligt, säger han.

Så byggs förtroende och så skapas misstro Sverker Jagers, Göteborgs universitet

Förtroende kan sägas vara en attityd till andra människor, det är en tro att andra har kompetens eller håller löften. Det är också en mental process som handlar om risk och att våga dela eller lämna sitt öde i andras händer. Förtroende skapas av att man delar världsbild och har ungefär samma normer och värderingar. Det menar Sverker Jagers från Göteborgs universitet.

Förtroendet för institutioner, regelverk och myndigheter har stor betydelse för om människor accepterar miljöpolitiska beslut.

Vad skapar förtroende?

Enligt Jagers har följande faktorer betydelse för medborgarnas förtroende för myndigheter och andra institutioner:

- Att väljarna och de som väljs att representera dem delar världssyn.
- Att beslutsfattarnas kompetens och underlag uppfattas som god.
- Historien – om politiker och beslutsfattare kan visa att de håller vallöften.
- Att det finns procedurer som gör det svårt för beslutsfattarna att bryta mot reglerna.
- Att de som omfattas av besluten får vara med och säga sitt.
- Att beslutsfattarna är kommunikativa och öppna.

Vad skapar misstroende?

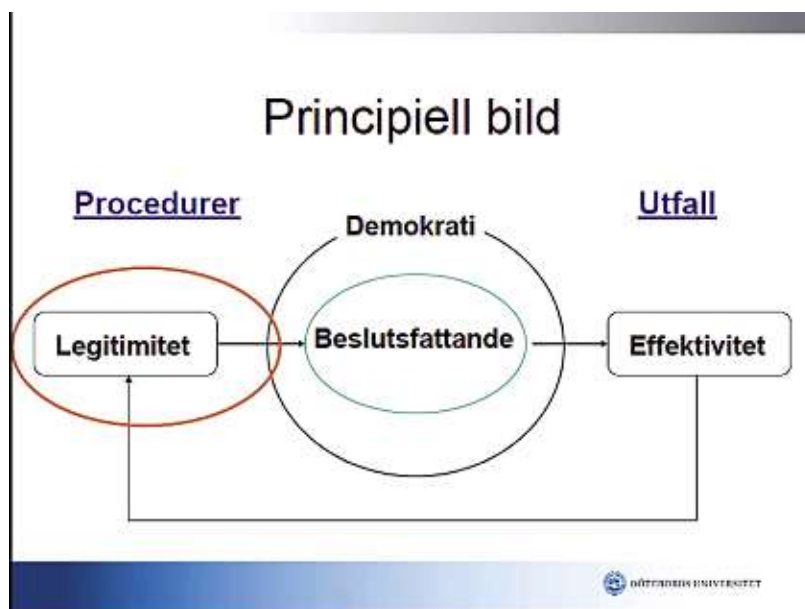
Om beslutsfattarna inte delar väljarnas oro, eller om de har olika världsbilder, om procedurer inte finns eller väljarna tvivlar på dem, då skapas misstroende. Detsamma gäller om beslutsfattarna inte försöker hålla löften, om intressenter inte får delta i processerna som ska leda fram till beslut, eller om kommunikationen är bristfällig.

– Kommunikationen blir viktigare ju mer komplexa frågorna är, menar Jagers och betonar vikten av att förklara motiven bakom beslut och att klargöra konsekvenserna av besluten.

– Det går fortare att radera ett förtroende än att bygga upp det, säger han.

I ett demokratiskt system är beslutfattande beroende av om medborgarna anser att besluten är legitima eller inte. Legitimitet har att göra med om medborgarna accepterar besluten och efterlever dem. Beslutsfattandet har också med effektivitet att göra. Besluten får konsekvenser, så kallade utfall. Konsekvenserna kan betygssättas utifrån exempelvis kostnadseffektivitet eller utifrån vilken effekt handlingen var avsedd att få. Blev till exempel miljön bättre?

En principiell bild över förtroendebegreppet i ett större sammanhang.

Tillämpning på kärnavfall

Förr eller senare måste det finnas ett medborgerligt stöd för vilken metod som ska användas och vilka förutsättningar som ska gälla för slutförvaret för använt kärnavfall. Utan att vara insatt i kärnavfallsfrågan, tycker Jagers att det verkar som att frågan är inne i process

där underlag tas fram för beslut. Riksdagspolitikerna och regeringen kan i dagsläget inte tillföra mycket och har ingen kunskap om vad som skulle kunna vara en kostnadseffektiv och miljömässig effektiv lösning. Han tycker att avfallsfrågan för närvarande snarare är en procedurfråga än en utfallsfråga: aktörerna kan demonstrera att vissa regler gäller för hanteringen av kärnavfall, medan vi ännu inte vet något om konsekvenserna eller utfallet. På sikt kommer det att vara viktigt att demonstrera för medborgarna att man valt den bästa teknologin, och har haft tillräckligt med kunskap för att kunna ta beslut.

Medborgare och andra aktörer kommer att se till sitt egenintresse, såsom hur avfallsfrågan berör deras vardag. Om det skiljer i rättvisa mellan aktörer får detta betydelse, exempelvis kan kommande generationer behöva få inflytande över hur avfallet hanteras. Finns det någon kompensation för kommande generationer som kan drabbas av missöden eller utsläpp av radioaktivitet?

Effektivitet och kostnadseffektivitet är svårt att visa upp, men är likväl viktigt. Dessutom anser han att oro måste tas på allvar och diskuteras, och de som fattar besluten måste kunna visa att de har goda avsikter.

Till frågan om huruvida det finns tillräcklig kompetens för att slutförvaret ska kunna vara säkert kan en annan fråga kopplas, nämligen hur säkra vi måste vara för att kunna fatta beslut. Jagers tror att legitimiteten för beslutet av slutförvaret påverkas av vilket förtroende medborgarna har för den process som sker nu.

Hur påverkar aktörerna varandra och hur påverkas vi av andra, Britt-Marie Drottz Sjöberg, Norges teknisk-naturvetenskapliga universitet

Man fattar sämre beslut i grupp, tvärtom mot vad folk i allmänhet tror. Orsaken är att det sker en intern påverkan inom gruppen där personer med avvikande uppfattningar drivs att hålla med majoriteten. I en grupp behöver sällan någon ta personligt ansvar, medlemmarna känner sig trygga och kan ta mer riskabla beslut. Därför ska grupper försöka att inte vara alltför överrens när det är dags för beslut. Det anser Britt-Marie Drottz Sjöberg, Norges teknisk-naturvetenskapliga universitet.

Vår uppfattning om en händelse eller ett ting påverkas i hög grad av hur omgivningen ser ut.

Sammanhanget och perspektivet kan förvilla och vår hjärna, som vill se sammanhang och mening, fyller i bilder den inte förstår för att skapa en "sann" bild. Detta är viktigt att ha i åtanke när vi deltar i grupprocesser.

Eftersom omgivningen påverkar vår uppfattning i så hög grad, blir grupper vi tillhör eller betraktar betydelsefulla för vår egen sanning. Gruppen påverkar vilken information jag tar in, liksom vad jag utesluter, säger Drottz Sjöberg. Den påverkar också hur vi behandlar denna information och hur vi värderar innehållet i processer.

Det finns sociala fördelar med arbete i grupper som gör att människor inte blir ensamma.

Men det är viktigt att vara försiktig, så att individerna i gruppen inte är alltför överrens när de ska ta beslut. I organisationer strävar man efter att alla ska vara med och kan lätt glömma det viktiga för rationella beslut; att alla synpunkter tillåts komma till tals. Men det är alltid obekvämt för en individ att inte vara överens med andra. Vi tenderar att hålla med eller vara tyst. Vi får ett grupptänkande.

Dåligt fungerande grupper

Något som leder till dåliga beslutsprocesser är hög tidspress och stress. Blir vi stressade, tar vi snabba vägar till beslut eftersom vi inte förmår processa allt för mycket information. Vi orkar inte tänka på vad vi egentligen behöver. Om man har en brokig situa-

tion med många grupper och synpunkter, medför den en starkt ökad kognitiv belastning som gör att vi undviker dessa situationer. I stället fyller hjärnan i luckor och vi drar slutsatser som vi egentligen inte har belägg för. Drott Sjöberg betonar att om vi vill ha en rationell beslutsprocess måste vi ha en ändamålsenlig genomgång av allt material. Men det är ansträngande.

Faror när beslut tas av grupper

Forskningen visar att grupper under vissa förutsättningar tar mer riskabla beslut än om en enskild person tar ansvaret för beslutet. Förklaringen till detta ligger inom den interna påverkan som sker i gruppen. Man driver personer med avvikande uppfattningar att hålla med, då man tror att gruppen har mer rätt om alla tycker samma sak. Enskilda inom skaran känner också större trygghet i att de slipper ta personligt ansvar och är då villiga att ta mer riskabla beslut.

Å andra sidan finns studier som visar det motsatta: gruppens beslut blir försiktigare än enstaka personers beslut. Förklaringen här är att gruppen försöker matcha beslutet mot en social norm som man tror finns i samhället.

I alla grupper, stora som små, finns sociala fenomen som kommer in i beslutsfattandet, vilket gör det problematiskt. Rationaliteten kan alltså ta skada av att man har allt för hög tilltro till gruppen som beslutsfattare. Drott Sjöberg betonar vikten att grupper som står inför att fatta beslut månar om att alla med avvikande åsikter får yttra sig. Att man söker nya och annorlunda utgångspunkter. Det ger en bättre kvalitet på beslutet i slutändan och borgar för rationalitet. Allt är inte bra och vettigt som tas fram, men dessa infallsvinklar har då åtminstone varit inne i ekvationen.

Beslutsfattande ska givetvis ske på basis av existerande sociala regler som finns över hur beslut ska fattas i olika sammanhang. Men hon tycker att vi bör diskutera hur vårt representativa demokratiska system praktiskt ska hantera nya intresserade grupper som vill in i diskussionerna. Samarbetsformer som miljökonsekvensbeskrivningar och samråd bör diskuteras utifrån om arbetet under den tid som hittills gått har blivit bättre eller sämre, om ramarna bör utvidgas etc. Men att det finns ramar inom vilka vi ska arbeta, får inte förväxlas med problematiken kring grupprocesser, säger hon.

Kärnavfallsområdet

I jakten på vem som talar sanning om kärnavfallsfrågan, kan frågan skärskådas utifrån en mängd olika perspektiv i stället för att tala om *en* sanning.

Drott Sjöberg vill själv inte gruppera in aktörerna på kärnavfallsområdet i en "kärnfamilj". Hon ser hellre en mängd undergrupper som arbetar med olika sakfrågor, såsom de vanliga aktörerna SKB, myndigheterna, kommuner och miljöorganisationerna, men också andra intresseföreningar och forskare. Hon pekar på att det förutom de aktiva aktörerna finns inaktiva intressenter, som också kommer att medverka i en beslutssituation, såsom riksdag och regering, framtida generationer, svenska folket och domstolar.

– Man kan se det hur man vill, säger hon men håller med Vigsø om att aktörerna har olika målsättningar. De kan ha uppsatta mål om organisationsutveckling, ekonomisk vinning, stöd för en politisk grundsyn, och så vidare. De olika grupperna kan också argumentera utifrån olika utgångspunkter, såsom säkerhet, bästa möjliga teknik eller kostnader och använda sig av olika metoder, till exempel forskning, diskussioner och deltagande.

När vi letar efter sanningen, vill hon, förutom grupprocesserna som togs upp tidigare, även problematisera sammanhangen. Hon menar att det finns lokala sammanhang och sanningar som är viktiga. På kärnavfallsområdet ser vi arbetet ofta från nationella perspektiv, men vi kan även välja att se Sveriges arbete utifrån internationell synvinkel.

När beslut ska fattas om exempelvis olika alternativ, är det också viktigt att skilja mellan vetenskap och politik. Målsättningarna för de olika aktiviteterna är helt olika. Vetenskapen ska producera fakta medan politiken, i vår del av världen, ska upprätthålla demokratin. Bägge sidorna har gemensamma komponenter, men inom vetenskapen handlar det om att ta fram data, samla information, validera, testa, optimera. Man utgår från en vetenskaplig process, för att svara på frågor. Denna är inte på något sätt en demokratisk process.

Drott Sjöberg har fått höra från kollegor utomlands, att det inte är märkligt att Sverige och Finland kommit så långt i kärnavfallsfrågan; vi är ju så aggressionsrädda. Hon tycker att det ligger en del i detta påstående och vår svenska strävan efter konsensus. Om det ligger något i denna utländska kritik, bör vi ta åt oss av denna för att få till stånd ett bra beslutsfattande. Vi ska akta oss för

att i allt för hög grad hamna i grupptänkande och försöka nå enighet och måna om att ta in andras argument, anser hon.

Vem talar sanning i kärnavfallsfrågan? Diskussion

Frågan för dagen – vem som talar om kärnavfallsfrågan – får inte något svar. Debattörerna betonar i stället på att sanningen finns i betraktarens öga, och att alla som arbetar seriöst söker sanningen.

Britt-Marie Drottz Sjöberg uttrycker det så, att de som kommer närmast sanningen är de som arbetar systematiskt och följer upp lösa trådar. Sådana personer finns i alla grupper.

Orla Vigsø håller med och säger att han inte stött på någon ohederlighet i den argumentation som han analyserat. Han ifrågasätter heller inte olika människors intentioner i debatten.

Däremot tycker han att olika personer är olika skickliga i sitt övertygande och att de självklart bedömer vad som är sanning utifrån sin egen övertygelse.

Claes Thegerström, SKB, säger att han inte håller med om allt som miljörelsen uttrycker:

– Vi tolkar material och bakgrund på olika sätt. Men jag menar inte att de medvetet talar osanning.

Kenneth Gunnarsson, MKG, pekar på att industrins uppdrag är klart definierat i lagstiftningen, medan miljörelsens målsättning är politisk och utgår från en långsiktig syn på vilket samhälle medlemmarna vill leva i.

– Vi har olika sanningar eftersom vi har olika motiv för vårt engagemang.

Både Gunnarsson och Thegerström anser att mycket har hänt de senaste 20 åren.

Thegerström tycker att det mesta är positivt, såsom att färre personer avfärdar sina meningsmotståndare i dag.

– Man har inte längre inställningen att industrin bara tjänar pengar eller att miljörelsen bara är flum, säger han och pekar på att diskussion är mer nyanserad sedan miljörelsen fått statliga resurser för att sätta sig in i kärnavfallsfrågan och därför är mer påläst.

Gunnarsson håller med om vikten av de finansiella bidragen till miljöorganisationerna.

– På 1980-talet kedjade vi fast oss i maskiner. På 90-talet stärkte vi opinionsbildningen via media och nu är vi med i en demokratiskt förankrad process och inordnar oss i de kommunala och parlamen-

tariska processerna. Argumentationen har förändrats på samma sätt.

Lucie Riad, Regionförbundet Uppsala län, som informerar bland andra ungdomar om kärnavfallsfrågan, hävdar att ungdomar förstår att industrin och miljö rörelsen har sina agendor och att de undrar hur det är *egentligen*. De litar inte heller på mediernas bild.

– Vore det inte bra om det också fanns någon annan avsändare som kunde ge information till ungdomar?

Orla Vigsø säger sig se en viss trötthetskänsla hos medborgarna i det att det antingen är industrin eller miljö rörelsen som är avsändare av information. Men han frågar sig vem som har ett tillräckligt stort förtroende hos ungdomarna och som kan överföra förtroendet på kärnavfallsfrågan.

– Det måste vara en person som är engagerad i samhällsdebatten, men som står utanför ”kärnfamiljen” och inte på förhand förknippas med en viss position, säger han. Det bör vara någon som är politiskt aktiv, men rikspartierna kanske har förbrukat sitt förtroendekapital genom att vara osynliga under så lång tid.

Teknik och vetenskap

Moderator Staffan Dopping undrar om miljö rörelsen har en tendens att beskriva värderingar som om de vore vetenskapliga rön och därmed bidrar till att göra ämnet mer vetenskapligt än vad det bör vara när det gäller vissa frågor inom kärnavfallsområdet.

Kenneth Gunnarsson, MKG, menar att det är nödvändigt:

– Vi försöker hänvisa till forskningsstudier för att belägga våra åsikter. Den här fasen av arbete med frågan är tekniskt och vi försöker underbygga våra tankar och idéer med vetenskapliga argument.

Men är det en naturlag att fasen är teknisk? Är det inte människor som avgör vad fasen ska handla om?

Kenneth Gunnarsson anser att det är konsekvens av hur processen fortgår. Frågan har förts ner på kommunal nivå där det inte ingår några politiska diskussioner. Frågan hanteras som ett industriprojekt och man överlåter åt myndigheterna att undersöka om SKB uppfyller lagar och regler. Det demokratiska och politiska samtalet finns inte i denna fas, betonar han.

– Diskussionen om värderingsgrunderna kommer in när beslut ska tas, men just nu är den teknisk av nödvändighet.

Osynliga politiker

Hanna Sofia Johansson, forskare på kärnavfallsområdet, håller med. Hon menar att politikerna delegerat frågan till industrin och miljö-rörelsen och att frågan därför blir vetenskaplig. Politikerna finns inte alls i bilden, säger hon.

Också *Orla Vigsø* anser att politikerna på riksplanet är frånvarande och mycket osynliga i debatten. Han tycker att det verkar som om politikerna redan bestämt sig för den metod som ska användas och försöker anpassa sig efter detta. De är mycket osynliga i debatten.

Clas Thegerström, SKB, menar att riksdagspolitikerna redan i villkorslagen spelade över bollen till myndigheter och kommuner. Nu ligger fokus på den kommunala nivån, vilket han i och för sig tycker ligger i kärnavfallsfrågans natur. När SKB lämnar in ansökan om att få bygga ett slutförvar, är det däremot dags för ledande politiker att medverka i processen och ta beslut i frågan.

Men det finns de som betonar att politikerna inte alls varit frånvarande:

Kent Pettersson, *Nyköpings kommun*, hävdar att det förr fanns en dold agenda på departementsnivå. Riksdagen skulle inte syssla med frågan utan den skulle tryckas ned på kommunal nivå.

Rolf Persson, *Oskarshamns kommun*, tycker att det är en brist i systemet att rikspolitiker inte deltar i diskussionerna. Samtidigt har han förståelse, och säger att regeringen inte ska döma av frågan för-rän om cirka fem år och att den har många frågor på sitt bord, inte bara denna.

Måttfullhet som grund för förtroende

En person i publiken tar upp måttfullhet som grund för förtroende. Hon refererar till sin granne som slutat lyssna på klimatdebatten eftersom alla inblandade bjuder över varandra vad gäller att för-mörka bilden.

Kenneth Gunnarsson kopplar måttfullhet till den konflikträdsla som finns hos det svenska folket och säger att önskan om måttfullhet passar vår kultur och våra beslutsprocesser. Han tycker emellertid att man måste höja rösten vid rätt tillfälle för att bli hörd.

Claes Thegerström tycker det är bra med måttfullhet och att det svenska debattklimatet är positivt. Han tar liknelsen med volymen på en restaurang:

– När man samtalar i en grupp på en restaurang, ökar ljudvolymen hela tiden. Då hör man till slut inte vad som sägs, utan folk bara hötter med näven åt varandra eller nickar och låtsas höra. I en omgivning med lagom ljudnivå kan man ta till sig argument och ge återkoppling.

Peter Jagers, forskare vid Göteborgs universitet, menar att det finns två dimensioner av måttfullhet. Han refererar till Elenore Ostrom, som visade att det är just när brukarna samarbetar som måttfullhet kan drivas fram. Deltagarna brukar då resursen för att den ska hålla sig varaktig över tiden.

Komplexitet och förenkling

Jonas Jonsson, institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK) vid Stockholms universitet, menar att dagen handlat om ”strategisk kommunikation”, vilket vissa kallar opinionsbildning, andra information eller propaganda. Mycket av den moderna PR-forskningen handlar om att betona dialogen. Men vår vilja att nå förtroende, handlar också om att skapa legitimitet för den egna verksamheten och organisationens mål, samt att skapa acceptans och handlingsutrymme för den egna organisationen, hävdar han. Aktörerna kan tona ned fakta och värderingar för att inte underminera de egna målens legitimitet.

Jonsson säger att strävan efter att skapa förtroende handlar om att reducera komplexiteten i ämnet som diskuteras. Förtroendet kan innebära att vi förlitar oss på saker som vi inte har tillräcklig information om. Vi tar ut ett förskott på en framtida framgång. Men är det inte bra med komplexitet? Kan komplexiteten reduceras för mycket i arbetet med att skapa förtroende? Om vi sätter upp förtroende som ett mål i sig, kanske vi minskar komplexiteten i onödig utsträckning?

Claes Thegerström vill vända på resonemanget. Han tycker sig se att bolaget når ett större förtroende för verksamheten från allmänheten i kommuner där SKB avsatt mer tid för att diskutera kärnavfallsfrågan utifrån en större komplexitet.

Jonas Jonsson kommenterar i efterhand och säger att även om en större komplexitet verkar prägla en viss dialog, kan det ändå vara en komplexitet som valts ut, betonats eller vinklats så att det gynnar en viss aktör. Detta kan exempelvis jämföras med att organisationer försöker påverka frågors utveckling genom att formulera problem, definiera risker och bestämma vad som är "rätt" mål.

Kenneth Gunnarsson anser att komplexa frågor öppnar för många perspektiv, vilket i sig för något gott med sig. Det ger större utrymme för olika aktörer att agera utifrån den roll de tagit på sig. Miljörörelsen tycker om komplexitet eftersom den breddar diskussionen och leder till att frågan måste bearbetas i högre utsträckning.

Att lyssna på olika uppfattningar

Saida Laârouchi Engström, SKB, anser att det är svårt att tro att alla kommer att vara överrens när beslut ska tas i stora samhälleliga frågor. Hur rimligt är det att en enskild forskare med avvikande åsikter kan tillmätas en oproportionerligt stor roll i beslutsfattandet, undrar hon. Många tänker att vi kanske har en ny Galileo.

Martin Peterson tycker att det är rationellt att i högre grad än idag lyssna till avvikande uppfattningar. De flesta med avvikande uppfattning har fel, men inte alla, hävdar han och säger att vi inte vet vilka dessa är.

– Det säger något om hur vi bör förändra våra uppfattningar. Det mesta av det jag vet och tror på har berättats för mig av någon annan. Avvikare bör tillmätas viss betydelse. Man kan inte ändra åsikt bara för att en avvikare träder fram, men jag bör fästa vikt vid sakargumenten och ta påståendena på allvar.

Claes Thegerström, SKB, pekar på att man i processen fram till en beslutssituation bör lyssna på olika uppfattningar så gott det går.

– Men till slut, om jag uttrycker mig rätt, får man köra över några som tycker att man skulle gå till A därför att man själv beslutar att gå till B.

Martin Peterson håller med och säger att man vid ett vägskäl måste gå åt vänster eller höger. Om man då tror på försiktighetsprincipen som beslutsprincip är det rimligt att lägga större vikt vid de negativa personernas åsikter. Själv föreslår han att vi i stället fäster vikt vid alla uppfattningar och inte binder oss till en viss inställning därför att den är mer försiktig eller pessimistisk.

– Det är sakskälen som bör avgöra, inte graden av pessimism eller negativitet, när man fattar beslut.

Orla Vigsø vill ge en rekommendation till Kärnavfallsrådet: Att det ska få fram alla avvikande synpunkter på bordet, även om det inte är rådets egna.

Statens råd för kärnavfallsfrågor har följande sammansättning:

Torsten Carlsson, (ordf.), f.d. kommunstyrelseordförande i Oskarshamns kommun
Carl Reinhold Bråkenhielm (vice ordf.), professor, empirisk livsåskådningsvetenskap, Uppsala universitet
Lena Andersson-Skog, professor, ekonomisk historia, Umeå universitet
Willis Forsling, professor, oorganisk kemi, Luleå tekniska universitet
Tuija Hilding-Rydevik, docent, mark- och vattenresurser med inriktning på miljökonsekvensbeskrivningar, Sveriges Lantbruksuniversitet
Karin Högdal, docent, geologi, Uppsala universitet
Anna Jarstad, lektor, statsvetenskap, Uppsala universitet
Lennart Johansson, docent, radiofysik, Norrlands universitetssjukhus, Umeå
Mats Harms-Ringdahl, professor, strålningsbiologi, Stockholms universitet
Clas-Otto Wene, professor emeritus, energisystemteknik, Chalmers Tekniska Högskola

Sakkunniga: **Hannu Hänninen**, professor, maskinteknik, Tekniska Högskolan, Helsingfors

Ingvar Persson, f.d. chefsjurist, Statens Kärnkraftinspektion

Kanslichef: **Eva Simic**

Sekreterare: **Holmfridur Bjarnadottir**

Assistent: **Karolina Brogan**

Den 9 december 2009 anordnade Kärnavfallsrådet ett seminarium om argumentationen i debatten kring slutförvaret av använt kärnbränsle. Utgångspunkten för seminariet var en rapport av docent Orla Vigsø, verksam vid Örebro universitet.

En grundläggande fråga som belystes under seminariet är hur olika aktörer ser på vetenskapen och hur de använder vetenskapliga argument i diskussionen om slutförvaring av använt kärnbränsle. Även frågan om förtroendet för olika aktörer belystes.

Seminariet inleddes med att Orla Vigsø presenterade sin rapport, vilket följdes av att centrala aktörer inom kärnavfallsområdet ställde frågor och gav sin syn på rapporten och dess slutsatser, följt av en fördjupad diskussion kring centrala frågeställningar och deras betydelse för argumentationen i slutförvarsfrågan. Tre forskare gav sina perspektiv på risk och förtroende: docent Martin Peterson, från Eindhoven University of Technology, talade om risk, vetenskaplig oenighet och samhälleligt beslutsfattande, docent Sverker Jagers, från statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, behandlade frågan om förtroende och professor Britt-Marie Drottz Sjöberg, från Norges teknisk-naturvetenskapliga universitet, diskuterade hur samspelet ser ut mellan aktörer inom kärnavfallsområdet – hur man påverkar och hur man påverkas.

Denna seminarierapport sammanfattar de presentationer och diskussioner som fördes på seminariet.